

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ СИСТЕМИ ОСВІТИ ЯК ФАКТОРУ СТАНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ ЗНАТЬ	6
1.1. Значення освіти в системі економіки знань.	6
1.2. Генеза освіти в інформаційному суспільстві.	22
1.3. Вплив кризових явищ на економіку та сферу освіти.	46
РОЗДІЛ 2. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ВИКЛИКІВ	75
2.1. Ідентифікація інформаційних екстерналій та їх вплив на національну економіку.	75
2.2. Концепції антикризового управління в умовах інформаційних екстерналій.	105
2.3. Особливості антикризового управління сферою освіти в умовах інформаційних екстерналій.	133
РОЗДІЛ 3. МЕХАНІЗМИ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ СФЕРОЮ ОСВІТИ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ЕКСТЕРНАЛІЙ	152
3.1. Аналіз суспільної ефективності антикризового управління освіти як виду економічної діяльності.	152
3.2. Роль фінансових та інформаційних потоків в антикризовому управлінні сферою освіти.	175
3.3. Оптимізація механізмів антикризового управління сферою освіти в умовах інформаційних екстерналій.	212
3.4. Результативність антикризового управління освітньою галуззю економіки в умовах інформаційних викликів	239
ВИСНОВКИ	268
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	270
ДОДАТКИ	297

ПЕРЕДМОВА

Економічна криза як двобічний процес характеризується з одного боку трансформацією соціально-економічних процесів, а з іншого переосмисленням теоретичних шаблонів та перебільшених оцінок можливостей системи господарювання. Оскільки, сьогодні Україна знаходиться на етапі трансформації суспільно-економічної системи з метою вступу до Європейського союзу, як одним з пріоритетних завдань є розвиток системи освіти і науки. З огляду на те, що інтеграція новітніх технологій у суспільство призводить до появи нових відношень в економічній та соціальній сферах, змінюється соціальна структура суспільства. Чітке окреслення процесу такої трансформації необхідне для розуміння змін в структурі економіки, які проявляються у науково-технічному прогресі та, як наслідок, у збільшенні частки ВВП виробництва послуг та інформації. В інформаційному суспільстві лише країна, що здатна конвертувати наукові знання в нові технології та товари, може забезпечити стійкі темпи економічного розвитку, трансформація сфери освіти стає пріоритетним завданням для держави.

Так як інформаційні екстерналії розгортаються в інформаційному полі і впливають на всі сфери суспільного, економічного та політичного життя, такий негативний вплив, надалі може призвести до реальної кризи. Вихід з неї можливий лише із впровадженням антикризового управління, що має свої особливості в умовах інформаційних екстерналій. Для країн, що розвиваються, наслідки економічної кризи найбільш позначаються на соціальних процесах. У пропонованому дослідженні розглядається вплив економічної кризи на сферу освіти, який проявляється зменшенням державного фінансування, зменшення кількості платоспроможного населення, відтік професійних кадрів, збільшення розриву між потребою у професійних кадрах та можливістю оплати їх праці. Враховуючи, що сфера освіти, в порівнянні із розвинутими країнами, характеризується меншою продуктивністю та ефективністю, одним із першочергових завдань під час подолання наслідків економічних криз вбачається в оптимізації витрат та чіткому менеджменті. У зв'язку з тим, що основними компонентами інформаційних екстерналій є

високі технології, людський капітал, прагма-психологія, у дослідженні описуються напрямки антикризового управління, які будуть реалізуватись у віртуалізації підприємства, кадровій політиці та брендингу. Так, процес віртуалізації підприємства передбачає створення за допомогою інформаційно-комунікативних технологій віртуального ринку, віртуальної реальності та віртуальної організації підприємства. Крім того, віртуалізація підприємства реалізовує такі функції: комунікативну, управління даними, маркетинг, вдосконалення процесу, планування ресурсів. В свою чергу кадрова політика в антикризовому управлінні в умовах інформаційної кризи орієнтується на контроль за витратами бюджету, на вдоволення працівників, на навчання та розвиток, на розв'язання конфліктів та на підвищення продуктивності. Водночас така політика передбачає вирішення поточних проблем співробітників, залучення нових співробітників, звільнення співробітників, підвищення морального духу. Оскільки маркетингова стратегія безпосередньо впливає на ефективність антикризового управління в умовах інформаційної кризи, а брендинг є основним елементом, та його реалізація допомагає виділитись серед конкурентів, сформувати пізнаваність бренду, створити постійний досвід співпраці з брендом, посилити зв'язок із аудиторією та перетворити їх на лояльних клієнтів. Ефективна маркетингова стратегія оперує ресурсами підприємства для створення контенту, який охоплює дослідження ринку, визначення профілю цільового ринку, визначення унікальності товару, реалізація маркетингової стратегії, визначення цілей та бюджету.

Отже, запровадження антикризового управління з урахуванням особливостей інформаційних екстерналій дозволить підвищити рівень ефективності управління кризовими ситуаціями, зменшити негативний вплив на організацію. Зазначений підхід дозволить організаціям більш гнучко реагувати на зміни у середовищі, забезпечуючи їх конкурентоспроможність та стійкість.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ СИСТЕМИ ОСВІТИ ЯК ФАКТОРУ СТАНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ ЗНАТЬ

1.1. Значення освіти в системі економіки знань.

Історія розвитку людства корелює, перш за все, із розвитком суспільства, що в подальшому впливає на трансформацію та зміну типу економіки, яка визначає взаємовідносини між його представниками. Ідеї хвилеподібного розвитку суспільства та поділ його на три стадії: традиційне, індустріальне і постіндустріальне, — виникають в 60–70-х рр. ХХ ст. І в той час коли трансформаційні процеси, пов'язані із третьою НТР, охопили всі сторони суспільства у другій половині ХХ — на початку ХХІ ст. та перетворилися в інформаційно-технологічну революцію, у найбільш розвинутих країнах це призвело до формування постіндустріального суспільства. Цей процес знайшов відображення в теоріях постіндустріального суспільства Д. Белла [7], П. Дракера [14], І. Массуд, М. Порат [44] та ін. [180].

На початку теорія постіндустріального суспільства замислювалася як концепція, що стоїть вище всіх ідеологічних напрямків, її головною рисою була гуманістична спрямованість. Основним критерієм в ній було місце людини в ідеальних типах суспільства. У своїй книзі «Прийдешнє постіндустріальне суспільство» Д. Белл визначав одинадцять рис постіндустріального суспільства, яке він визначив як суспільство, в економіці якого в результаті науково-технічної революції та істотного зростання доходів населення пріоритет перейшов від переважного виробництва товарів до виробництва послуг [7].

На думку Д. Белла, постіндустріальне суспільство не заміщує індустріального суспільства і не припиняє виробництва матеріальних благ, так само, як індустріальне суспільство не ліквідує аграрний сектор. Постіндустріальні тенденції «накладаються» на попередній період розвитку суспільства.

За Д. Беллом [7] основними ознаками постіндустріального суспільства є:

- прискорення науково-технічного прогресу,

- переорієнтація на сферу надання послуг,
- зміщення фокусу від індивіда на суспільство,
- виокремлення нової класової структури,
- трансформація нових та наявних суджень та уявлень естетику.

За концепцією Д. Белла у постіндустріальному суспільстві матеріальне виробництво перестає бути вирішальним фактором змін, який впливає на звичаї, соціальний лад і цінності суспільства. Сучасне суспільство базується на виробництві послуг та інформації. У розвинених країнах у цій сфері зосереджено 70–80 % ВВП й загальної чисельності зайнятих осіб, понад 2/3 капіталовкладень та основного капіталу, а також великі обсяги нематеріальних активів. Д. Белл підкреслював, що ключовим ресурсом стають інформація і знання. Однак, на відміну від промислових товарів, які виробляються, розподіляються, обмінюються, а потім споживаються і в результаті втрачають свою форму та зникають, інформація і знання не втрачаються і не припиняють свого існування. Більше того, інформація і знання можуть вироблятися і нагромаджуватися безмежно і залишатися доступними одночасно будь-якій кількості людей. Глобалізація економіки при цьому прискорює оновлення та обмін технологіями і знанням, долаючи традиційні географічні та політичні кордони між країнами. В інформаційному суспільстві розрізняють зовнішні блага — у формі матеріальних товарів, і внутрішні блага — творчі здібності людини. Останні означають як вміння людини використовувати для свого розвитку суспільні інформаційні блага, так і її можливості самій створювати інформаційні продукти. В теорії постіндустріального суспільства проблема розподілу і нерівності у суспільстві розглядається з огляду на те, що далеко не всі члени суспільства можуть в однаковій мірі ефективно користуватися тими знаннями, доступ до яких мають.

З початку 1960-х років концепція постіндустріального суспільства дістала кілька різновидів:

- **суспільство знань** (П. Дракер, У. Хадсон та інші), що акцентує увагу на знаннях як визначальному факторі виробництва. Економіка знання створює, поширює і використовує знання для забезпечення свого зростання та конкурентоспроможності. Знання збагачують усі галузі, всі сектори і всіх учасників економічних процесів;

- *інформаційне суспільство* (У. Дж. Мартін, І. Массуда, М. Кастельс, Л.Г. Мельник та інші) — соціально-економічна формація, в якій виробництво і споживання інформації складає основу економічної системи і соціальної структуризації суспільства. Інформація визнається головною продуктивною силою, основним продуктом виробництва і предметом споживання.

Постіндустріалізм розвивається також у моделях «суспільства третьої хвилі» А. Тоффлера; «суспільства інформатики і високої технології» Дж. Несбіта; «суспільства послуг» Ж. Фурастьє; «суспільства нового гуманізму» А. Печчеї; «суспільства постматеріальних цінностей» Р. Інглехарта та інших.

Розвиток інформаційного суспільства є передумовою для переходу до наступного етапу функціонування цивілізацій, технологічною основою якої є індустрія створення, оброблення й передачі інформації.

Хоча родоначальником теорії «економіки знань» вважають Френсіса Бекона, який в XVI — XVII ст. обґрунтовано довів необхідність і важливість одержання і використання інформації, тобто знань, в усіх сферах суспільного життя і прогнозував посилення цих процесів у майбутньому, а також розробив вдалу класифікацію знань, послідовником ідей Д. Белла став М. Порат, який поглибив теорію «економіки знань», яку він назвав «інформаційною економікою», аналітичними дослідженнями.

Бурхливий розвиток теорії «економіки знань» почався в середині XX ст. з виходом у світ праць Ф. Махлупа [37]. Він уперше використав категорію «економіка знань» під час дослідження прискореного розвитку, виробництва та поширення знань, що почало відбуватися у США, для характеристики нового агрегованого виду економічної діяльності — сектора економіки знань. Дослідження Ф. Махлупа мали системний і комплексний характер: від обґрунтування актуальності дослідження процесів продукування і поширення знань, відокремлення понять «знання» і «інформація», введення терміну «індустрія знань», систематизації основних функцій знань у розвитку людства до актуальної і сьогодні класифікації знань [250].

Основи дослідження економіки знань в сучасній науці закладені такими вченими, як: Годін Б., Хаск Ф., Махлуп Ф., Порат М. та ін. Необхідно відзначити великий внесок у розвиток уявлень про

економіку знань таких українських вчених, як: Буняк Н. М, Маслов А., Рак Н. Є., Савіна Н.Б. Сахненко О. І. та інші.

Певний внесок у розвиток теорії «економіки знань» зробив В. І. Вернадський у 20–30-х роках ХХ ст. Жодного разу не використавши термін «економіка знань», він доклав немало зусиль до формування теорії ноосфери, в центрі уваги якої — розумна людина, яка впливає на своє оточення.

Як видно з Таблиці 1.1.1., вчені, намагаючись систематизувати теоретичні основи економіки знань, виявляють три основні підходи до розкриття змісту цього поняття:

- частина економіки, що бере участь у виробництві і поширенні знань;
- частина економіки, що складається з наукомістких галузей, в яких використовуються передові технології і високоосвічені та висококваліфіковані кадри, на відміну від секторів, який базується на традиційних» виробничих процесах;
- характеристика всієї економіки, в якій виробництво, розподіл і використання знань грають ключову роль [197].

Таблиця 1.1.1.

Дефініція поняття «економіка знань»

№ з/п	Визначення поняття	Джерело
1	2	3
1.	сектор національного господарства, в якому відбувається виробництво, обробка та управління знаннями.	[23]
2.	тип економіки, в якому знання відіграють вирішальну роль.	[14]
3.	«інформаційна економіка», аналітичне дослідження	[44]
4.	стан економіки, при якому знання стають повноцінним товаром; будь-який новий товар несе в собі унікальні знання; знання становиться одним з основних факторів виробництва ретроспективного аналізу розвитку теорії «економіки знань».	[81]
5.	економіки, заснованої на інтенсивному й ефективному використанні знань	[36]

1	2	3
6.	тип економіки, яка формується через появу галузей та видів економічної діяльності, пов'язаних із виробленням нових знань	[46]
7.	економіка, в якій головним фактором є процеси накопичення та використання знань; спеціалізовані (наукові) знання, як і повсякденні, стають важливим ресурсом, який поряд із працею, капіталом і природними ресурсами забезпечує зростання і конкурентоспроможність економічної системи»	[81]
8.	основа для формування нової моделі економічного зростання (універсально й узагальнено для всіх країн), впровадження якої на рівні національних економік безперечно призведе до глибоких перетворень у світовому господарстві	[247]
9.	соціально-економічна система, яка містить в собі: у собі такі структурні елементи, як: освіта та навчання; динамічна інноваційна інфраструктура; економічні стимули та правовий режим; інноваційні системи	[59]

Таким чином, проведене дослідження показує, що існує декілька підходів до визначення поняття економіки знань: 1) тип економіки, де переважають процеси із вироблення та накопичення знань; 2) модель зростання; 3) соціально-економічна система із динамічною структурою. На нашу думку всі тлумачення є обґрунтованими, але з метою визначення ключових характеристик економіки знань в умовах інформаційних екстерналіїв необхідно дослідити поняття «знання» та «інформація».

Знання перетворилися на постійний об'єкт дослідження у філософії і соціології кінця ХІХ — початку ХХ ст.. Розгляду економіки знань передував великий пласт розробок з економічних циклів, які потім трансформувалися в теорію інновацій.

Всесвітній Банк розглядає економіку знань як сукупність усіх видів економічної діяльності, спрямованої на створення, розповсюдження і використання знань у всіх сферах життя суспільства. Більш докладно концепцію розглядає ОЕСР (використовуючи дефініцію «економіка, заснована на знаннях» [23]).

У своїх працях Ф. Махлуп [23] стверджує, що знання завжди мали ключове значення в економічному аналізі, або, принаймні, певні види знань. Для більшості економічних теорій розподіл знань у суспільстві є важливим фактором впливу. Знання вважаються основою для багатьох рішень, а також цінним активом для приватних осіб та підприємств.

Ф. Махлуп [23] у своїх дослідженнях протиставляв інформацію та знання:

- інформація (дані; факти) напротивагу знанням (корисна інформація),
- кодифіковані знання напротивагу «некодифікованим» (загальнодоступним),
- невиражені знання (індивідуальні та загальнодоступні).

Розглядаючи зміст і співвідношення поняття «знання» та «інформація», слід констатувати, що інформація не є персоніфікованою, у більшості випадків може бути доступною певній сукупності людей, вона розповсюджується, її можна передавати через комунікаційні мережі, зберігати на матеріальних носіях, кодувати і т.д. Знання ж більш широка категорія. Знання персоніфіковані, вони є продуктом розумової діяльності конкретної людини, а передавати їх можна тільки у вигляді інформації. Ми не можемо говорити про ринок знань, проте ринок інформації існує об'єктивно [249].

На думку Ф. фон Хайєка, поняття знання використовувалось напротивагу припущення про досконалу інформацію в економічній теорії. Як відомо, інформація є центральним поняттям неокласичної економічної теорії: люди мають досконалу інформацію про ринки, а фірми мають досконалу інформацію про технологію того часу чи виробничі можливості.

Але за Ф. фон Хайєком знання ніколи не даються для всього суспільства. Соціальне знання — це «розпорошені шматочки неповних і часто суперечливих знань, якими володіють усі окремі особи». Для Хаєка об'єктивне або «наукове знання» не являється сум всіх знань [24].

Ф. Махлуп визначив п'ять типів знань, що в подальшому послугувала основою для вибору видів діяльності та вимірювання внеску знань в економіку:

- практичні, якийсь інструмент практичної діяльності людини в суспільстві (професійні, ділові, робочі, політичні, домашні);

- інтелектуальні, які відповідають за освіченість кожної людини і суспільства в цілому, допомагають йому задовольняти свої екзистенційні потреби;
- буденні, що викликані життєвої допитливістю людини і його небажанням займатися самоосвітою, науковою діяльністю, відсутність прагнення шукати розумні виходи з різних життєвих ситуацій. (розваги та цікавість);
- духовні, які мають безпосереднє відношення до релігії, розумінню божественного;
- «небажані», що знаходяться поза сферою інтересів людини, але які він колись засвоїв або придбав випадково, від чого вони так яскраво йому запам'яталися. (випадково придбані).

На думку Ф. Махлупа, концепт «знання» складається з чотирьох елементів: освіта, науково-дослідна діяльність, комунікація та інформація [23].

В той же час у роботах німецького дослідника Н. Штера розширюється розуміння теоретичного знання. Знання розглядаються як «універсальна властивість людини «і включає в себе не тільки власне теоретичне знання, але і всі кодифіковані, абстраговані від практичного застосування та узагальнені знання. Н. Штер виділяє наступні форми знань: знання змістовне, як освітянський ідеал, необхідне для розуміння; продуктивне знання, що застосовується у виробництві; дієве знання, пов'язане з повсякденної практичної діяльністю. Проте науковець зосереджується саме на науковій формі знання, яке охоплює усі сфери суспільного та індивідуально-особистого життя.

Відповідно до Таблиці 1.1.2., знання — це не лише продукт інтелектуальної діяльності окремої особи, але й набір частин, які включають в себе освіту, наукові дослідження, комунікацію та інформацію. Це універсальна властивість людини, що розширює її можливості та розвиває інтелектуальний потенціал.

У сучасному світі знання стають не лише елементом культурної спадщини, але й важливим ресурсом та споживчою послугою, що впливає на соціально-економічний розвиток суспільства. Економіка знань, яка займається розподілом знань, безпосередньо корелює з цими чотирма елементами знань. Освіта характеризується наявністю освіченого та професійно підготовленого населення, здатного

до продукування, розподілу та використання знань. Науково-дослідна діяльність визначається динамічною інноваційною системою, яка фактично відображається в мережі дослідних центрів, вищих навчальних закладах, приватних фірмах та організаціях, що займаються продукуванням нових знань та їх застосуванням. Комунікація та інформація характеризується наявністю технологій здатних забезпечити поширення та обробку інформації, яка в свою чергу буде створювати економічні стимули та правовий режим, економічне середовище, що сприяє вільному руху знань, їх впровадженню та розвитку підприємництва [223].

Таблиця 1.1.2.

Дефініція поняття «знання»

№ з/п	Дефініція поняття «економіка знань»	Джерело
1.	продукт розумової діяльності конкретної людини	[249]
2.	не є сукупністю, доступною для всіх, а є частинами неповних і часто суперечливих знань, якими володіють усі окремі особи	[24]
3.	складається з чотирьох елементів: освіта, науково-дослідна діяльність, комунікація та інформація	[23]
4.	універсальна властивість людини, що включає в себе не тільки власне теоретичне знання, але і всі кодифіковані, абстраговані від практичного застосування та узагальнені знання	[53]
5	завжди співвідносилось зі сферою буття, зі сферою існування, але в сучасну епоху знання почали розглядати як сферу дії, перетворившись в один із видів ресурсів, знання стало сприйматися як одна із споживацьких послуг	[14]

Як зазначається у працях Д. Белла Якщо індустріальне суспільство основане на машинній технології, то постіндустріальне суспільство формується під впливом технології інтелектуальної. І якщо капітал та праця — головні структурні елементи індустріального соціуму, то інформація і знання — основа суспільства постіндустріального.

Країна, що інтенсивно конвертує наукові знання в нові технології та товари, набуває можливості забезпечення стійких темпів економічного розвитку, здатності зосереджувати національні зусилля на пріоритетних напрямках науково-технічного, соціально-економічного розвитку в межах державних інноваційних систем і посилювати свою конкурентоспроможність на світових ринках [223].

90 % усього обсягу знань, якими володіє людство, було створено протягом останніх 30 років. В аналітичних розробках ОЕСР знання розглядаються як фактор виробництва і основна рушійна сила економічного розвитку. Виводиться припис про те, що економіки повинні відійти від виключної залежності від фізичних ресурсів для розширення бази знань і підтримувати інститути, які допомагають розвивати і обмінюватися знаннями.

В свою чергу Економічна й соціальна рада ООН (ЕКОСОС) систематизувала й узагальнила пропозиції провідних соціологів, демографів, економістів, екологів і фахівців інших профілів, результатом чого стала підготовка документу щодо стратегії подальшого розвитку людства. Детермінанти та наслідки демографічних тенденцій є ключовою темою досліджень, яка розглядає взаємодію між демографічними, економічними та соціальними факторами. Спільна динаміка цих факторів розкриває складну взаємодію, яка впливає на формування соціально-економічного ландшафту суспільства. Розуміння цих взаємозв'язків має важливе значення для розробки ефективних стратегій управління. Одним з ключових питань цього документу були роль і вагомість людського фактору в глобальному економічному розвитку. Починаючи з 90-х років ХХ ст. під патронатом Програми розвитку ООН (ПРООН) видаються спеціальні всесвітні доповіді про людський розвиток [249].

В постіндустріальній економіці, знання будуть виступати як: безпосередній продукт діяльності; предмет безпосереднього кінцевого споживання; предмет і засіб розподілу і / або ринкових трансакцій; знаряддя або інструмент управління; засіб консолідації суспільства та відтворення громадських інститутів.

Сьогодні можна стверджувати, що саме знання визначають рівень конкурентоспроможності організацій, регіонів, країн, є важливим ресурсом їх розвитку, основним джерелом добробуту суспільства. Так, за оцінками Світового банку, фізичний капітал у сучасній

економіці формує 16% загального обсягу багатства кожної країни, природний — 20%, а людський — 70% [81].

Визначальною рисою економіки знань є здатність навчатися, яка є критичною для економічного успіху індивідуумів, фірм, регіонів і національних економік. Концепція «навчання» охоплює не лише отримання нової інформації, а й створення нових компетенцій та здібностей. Основною причиною зростання ролі навчання є взаємна кореляція між навчанням і змінами.

У нових теоріях економічного зростання Р. Лукаса [36], та П.М. Ромера [49] стверджується, що продуктивність зростає завдяки внутрішнім факторам, які пов'язані з поведінкою людей, з людським капіталом. Ці фактори і є рушійною силою збільшення капіталу

Концепція людського розвитку виходить з того, що людина повинна бути поставлена у центр економічного розвитку як мета розвитку, як можливість реалізувати основні людські цінності й права. Концепція суспільства знання, у свою чергу, відбиває реальні зрушення в економіці, у результаті яких людина переміщається в центр економічного розвитку вже як джерело росту суспільного багатства.

Вперше звернув увагу на цінність «нематеріальних активів» компанії Карл Ерік Свейбі, який і започаткував концепцію управління знаннями. Під «нематеріальними активами» він розумів вартість бренду компанії, її репутації, компетенції співробітників і ін. К. Свейбі у 1986 році опублікував результати своїх досліджень в книзі «Невідомий балансовий звіт», де вперше використав поняття «інтелектуальний капітал». Далі думку розвинув Т. Стюарт, визначивши інтелектуальний капітал як сукупність накопичених корисних знань, як інтелектуальний матеріал, який сформований, закріплений за компанією та використовується для виробництва товару [260]. На його думку, інтелектуальний капітал — це знання, втілені в більш переконливу, ніж думка, форму. Засновники теорії інтелектуального капіталу Л. Едвінссон і М. Мелоун зазначали, що найближчим часом сотні тисяч великих та малих компаній у всьому світі будуть застосовувати теорію інтелектуального капіталу як засіб вимірювання, конкретизації і відображення істинної вартості своїх активів.

У 2004 році Світовим банком [59] в рамках програми «Знання для розвитку» (Knowledge for Development — K4D) був розроблений індекс економіки знань. Цей індекс є комплексним показни-

ком, що характеризує рівень розвитку економіки, заснованої на знаннях, в країнах і регіонах світу. Такий показник має на меті проаналізувати проблемні моменти в політиці держави та її готовність до переходу до моделі економіки, заснованої на знаннях [260].

Такий Індекс розраховується на основі запропонованої Світовим Банком «Методології оцінки знань» (The Knowledge Assessment Methodology — КАМ), яка включає комплекс з 109 структурних і якісних показників, що об'єднані у чотири групи:

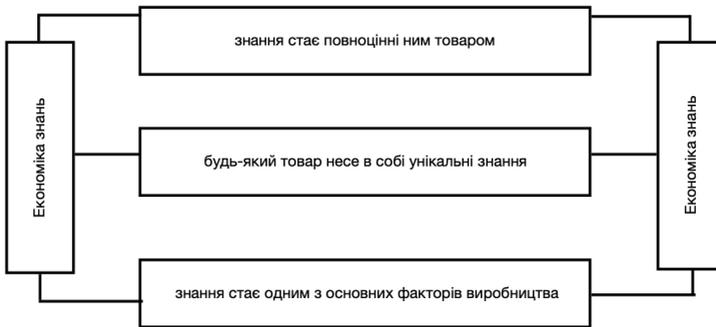
- *індекс економічного та інституційного режиму (The Economic Incentive and Institutional Regime)* характеризує умови, в яких економіка та суспільство розвиваються в цілому, наявність економічного та правового середовища, якість регулювання, розвиток бізнесу та приватної ініціативи, здатність суспільства і його інститутів ефективно використовувати існуюче знання і створювати нове;
- *індекс освіти (Education and Human Resources)* характеризує рівень освіченості населення та його здатність до створення, поширення і використання знань (показники грамотності дорослого населення, співвідношення зареєстрованих студентів та школярів до кількості осіб відповідного віку);
- *індекс інновацій (The Innovation System)* характеризує рівень розвитку національної інноваційної системи, до якої входять компанії, дослідницькі центри, університети, професійні об'єднання та інші організації, що сприймають і адаптують глобальне знання до місцевих потреб, а також створюють нове знання і засновані на ньому нові технології (кількість науковців, зайнятих в сфері НДДКР; кількість зареєстрованих патентів, число і тираж наукових журналів та ін);
- *індекс інформаційних і комунікаційних технологій — ІКТ (Information and Communication Technology — ICT)* характеризує рівень розвитку інформаційної та комунікаційної інфраструктури, яка сприяє ефективному розповсюдженню та обробці інформації.

Варто відмітити, що якщо в економіці матеріальних благ важлива конкурентоспроможність виробників, то в економіці знань — здатність до співпраці, тобто конкордозвідність.

Аналіз останніх досліджень дає змогу представити економіку знань як синтез чотирьох складових:

- 1) постіндустріальної економіки, що характеризується збільшенням частки сфери послуг порівняно зі сферою виробництва;
- 2) інформаційної економіки, оскільки знання як вищий рівень інформації відіграють роль фактору виробництва;
- 3) інноваційної економіки для якої характерним є практичне використання знання, перетворення його на інновацію;
- 4) глобальної мережевої економіки основу якої утворюють мережеві підприємства та використання інформаційно-комунікаційних технологій [81].

Рис. 1.1.1. Схема взаємозв'язку ознак економіки знань

Розроблено автором на основі джерел [23; 24; 37; 81; 36]

Таким чином можна визначити риси економіки знань (рис. 1.1.1), де знання стає повноцінним товаром. Це означає, що змінюється склад товарної маси в економіці. Сюди підключається якийсь новий товар, який до цих пір таким не був. При цьому товаром стають саме знання: не просто людина, наділена знаннями, не просто машина, в яку вкладено знання, а саме знання стає товаром. Будь-який товар несе в собі унікальні знання. В економіці знань важливо не просто створити ще одну копію, важливо використовувати для створення нового товару унікальні знання, які він несе в собі і поширює по економіці далі. Знання стає одним з основних факторів виробництва, до яких традиційно відносять працю, капітал, землю. Зараз до цього переліку додалося знання. А на думку де-яких економістів воно стає єдиним фактором виробництва. Відповідно із появою нового товару реформується й ринки обігу цього товару. З'являється

ринок послуг, який займає велику частку в ВВП. Оскільки в економіці знання центральне місце займає людина, реформується ринок праці, де людина не тільки створює сам товар та його споживає, а стає ще й його носієм. Проте невід'ємною складовою економіки знань є ринок інформації. Із формуванням сектора інформаційно-комунікаційних технологій, прискорюється темп створення та нагромадження інформації, а її обробка та систематизація створює окремих сегмент виробництва.

Знання як товар або ж інформаційний товар можна охарактеризувати наступними властивостями: можливість тиражування безліч разів у нескінченно малому обсязі простору за нескінченно малі інтервали часу; фізична незношуваність; відсутність фізичних перешкод безоплатного привласнення інформаційних товарів і засобів виробництва будь-ким; для одержання благ основним стає не фізичне володіння засобами виробництва, а інтелектуальна спроможність їхнього використання (освоєння) [208].

Окрім цих, основних характеристик, можливо виділити низку загальних рис економіки знань, а саме:

- високий рівень частки послуг у виробництві ВВП,
- прискорення темпів створення, нагромадження й використання знань, що виражається, зокрема, у розширенні систем освіти й обсягу наукових досліджень,
- наростаючі зміни в інформаційно-комунікаційній сфері,
- поява інституту нового типу в сфері виробництва й використання знань у вигляді неформальних мереж, формування національних інноваційних мереж,
- розширення доступності освіти,
- формування сектора інформаційно-комунікаційних технологій,
- набуття ролі знань в економіці політичного значення (наприклад, приєднання країн до Болонського процесу),
- інтернаціоналізація економіки, тобто їх взаємодоповнюваність, взаємопроникнення й взаємозв'язок.

Для оцінки рівня розвитку економіки знань Інститутом Світового Банку в 2004 році в рамках спеціальної програми «Знання для розвитку» було розроблено індекс економіки знань, для оцінки здатності країни створювати, приймати і розповсюджувати знання для забезпечення її соціально- економічного розвитку. Він охоплює

4 підіндекси: економічний та інституційний режим для інновацій; інноваційна система; освіта та професійні навички населення; інформаційно-комунікаційна інфраструктура [81].

Людська діяльність здебільшого базується на знаннях та інформації, кодифікованих у різних інформаційних технологіях. «Інтелектуалізація» і глобалізація економічного життя потребують відповідних змін у соціальній організації суспільства, у сфері освіти, у способах виробництва. Знання, зафіксовані в технологіях і глобалізаційних комп'ютерних системах, стають об'єктивним фактором економічного розвитку [208].

Структурна трансформація економіки призводить до того, що основним елементом суспільства знань стає «сектор виробництва знання», а також провайдери цього знання, що відображаються в середовищі соціальні освіти: інститути, знання, переконання, системи довіри та кооперації, різного роду інтеграційні клуби і мережі. Відзначимо, що останні об'єднують не тільки агентів — споживачів і виробників, але і різні рівні економіки, в тому числі державу і підприємства. Місце і роль будь-якої держави в глобальній економіці пов'язані з її можливістю виробляти, перетворювати, поширювати і використовувати нові знання й технології [81].

В умовах розвитку економіки знань беззаперечним є те, що вища школа виступає не тільки ареалом формування нових кваліфікованих кадрів для всіх сфер економіки, а й одним із основних центрів генерації та трансформації наукових знань.

Відмінною ознакою економіки знань є те, що ми вже не можемо розглядати конкуренцію як основний спосіб взаємин між підприємствами. Поєднання конкуренції і кооперації, поєднання виробництва і суперництва — це принципово новий момент. Для економіки знань характерна нероздільна тріада ринків: ринок знань, ринок послуг і ринок праці.

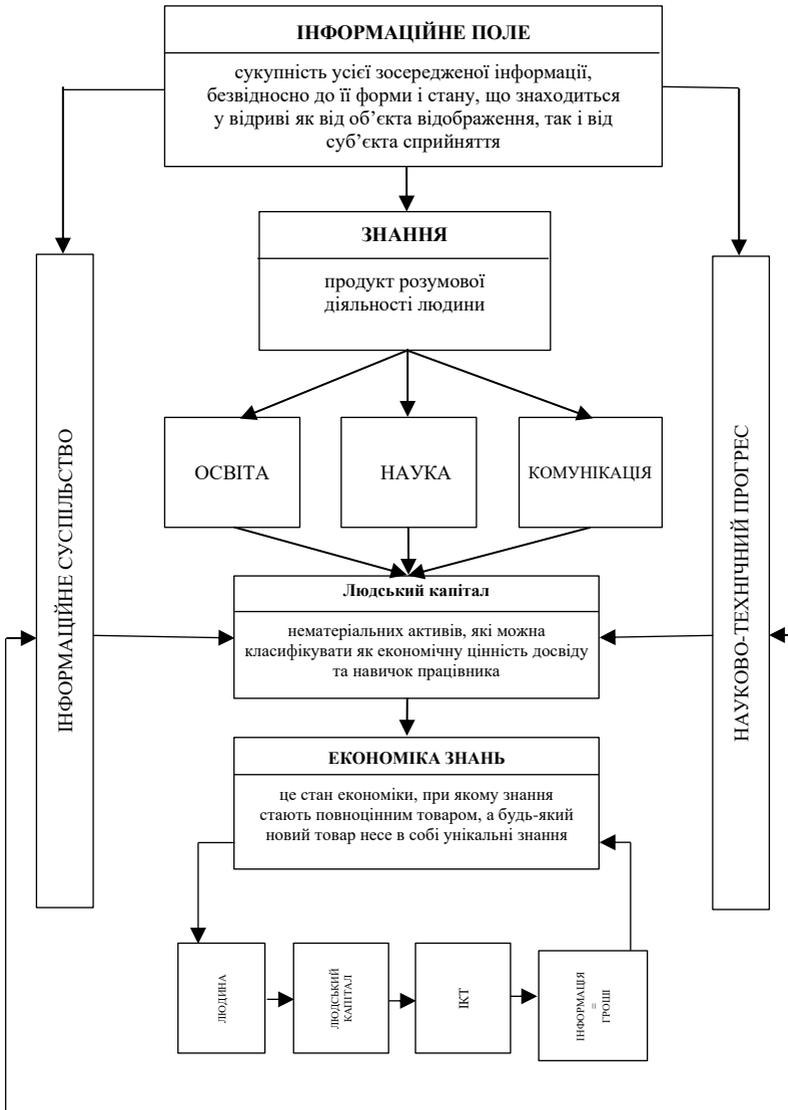
У той же час економіка знань не оперує лише знаннями і не заміщує ними традиційні засоби виробництва, вона є новою формою соціально-економічного розвитку суспільства, яка передбачає формування нового способу виробництва, де зростання ефективності економіки відбувається за рахунок раціонального використання знань у всіх сферах економічної діяльності на постійній основі [81]. Слід відмітити, що знання як фактор виробництва характеризуєть-

ся такими особливостями: дискретністю як продукту; подібністю до інших суспільних благ; належністю за своєю природою до інформаційних ресурсів.

Отже, концепція постіндустріального суспільства розвинулась у теорію суспільства знань, де економіка знання створює, поширює і використовує знання для забезпечення свого зростання та конкурентоспроможності, та теорію інформаційного суспільства, виробництво і споживання інформації складають основу економічної системи і соціальної структуризації суспільства (рис. 1.1.2). Інформаційне суспільство — новий етап розвитку людства, основу якого складають процеси виробництва, використання та поширення інформації.

В суспільстві, яке трансформувалось до інформаційного, функціонує економіка знань, що визначається як частина економіки, що бере участь у виробництві і поширенні знань; як частина економіки, що складається з наукомістких галузей, в яких використовуються передові технології і високоосвічені та висококваліфіковані кадри, на відміну від секторів, який базується на традиційних» виробничих процесах; як характеристика всієї економіки, в якій виробництво, розподіл і використання знань грають ключову роль. Сьогодні під економікою знань розуміється економіка, що базується на знаннях, в якій знання відіграють вирішальну роль, а виробництво знань стає рушійною силою розвитку суспільства і джерелом сталого економічного зростання. Завдяки переходу від індустріальної економіки до економіки знань, головне значення набула інтелектуальна, творча праця, а робоча сила отримала якості людського капіталу. Загальними рисами економіки знань можна вважати: високий рівень частки послуг у виробництві ВВП; прискорення темпів створення, нагромадження й використання знань, що виражається, зокрема, у розширенні систем освіти й обсягу наукових досліджень; швидкі зміни в інформаційно-комунікаційній сфері; поява інституту нового типу в сфері виробництва й використання знань у вигляді неформальних мереж, формування національних інноваційних мереж; розширення доступності освіти; формування сектора інформаційно-комунікаційних технологій; набуття ролі знань в економіці політичного значення; інтернаціоналізація економіки, тобто їх взаємодоповнюваність, взаємопроникнення й взаємозв'язок

Рис. 1.1.2. Схематичне зображення системи «економіки знань»

Розроблено автором на основі джерел [23; 24; 37; 81; 36]